

EFTALIYLAR DAVLATINING MADANIYATI VA DINIY TIZMLARI

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИОЗНЫЕ СИСТЕМЫ ЭФТАЛИЙСКОГО
ГОСУДАРСТВА

CULTURE AND RELIGIOUS SYSTEMS OF THE EPHTALIAN STATE

Yoqubjonov Yusufjon Zaribjon o'g'li

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Siyosatshunoslik yo'nalishi**3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *V-VI asrlarda mavjud bo'lgan Eftalilar madaniyati, diniy tizmlari, suv istehkomlari haqida bo'lib. Bu mavzuning tanlanishida maqsad esa Eftaliylar davlatining madaniyati hali to'liq o'rganilmaganligi bu maqola esa ushbu o'rganilishi uchun kichik depocha vazifani bajaradi.*

Аннотация: *Речь идет о культуре, религиозных системах и водных укреплениях эфталитов, существовавших в V-VI веках. Цель выбора данной темы заключается в том, что культура эфталитов еще не до конца изучена, и данная статья служит небольшим депо для этого исследования.*

Abstract: *It is about the culture, religious systems, and water fortifications of the Ephthalites, which existed in the 5th-6th centuries. The purpose of choosing this topic is that the culture of the Ephthalites has not yet been fully studied, and this article serves as a small depot for this study.*

Kalit so'zlar: *V-VI asrlar, dehqonchilik, diniy tizmlar, sug'd alifbosi, baqtrya va eftalilar yozuvi. "Kampirak" Toshkent vohasidagi "Kampirdevor" istehkom devorlari.*

Ключевые слова: *V-VI века, земледелие, религиозные системы, согдийская азбука, бактрийская и эфталльская письменность. "Кампирак" Крепостные стены "Кампирдевоора" в Ташкентском оазисе.*

Key words: *V-VI centuries, farming, religious systems, Sugdian alphabet, Bactrian and Ephthalic script. "Kampirak" Fortress walls of "Kampirdevor" in Tashkent oasis.*

KIRISH

Eftalilar davlati: Eftalilar davlati O'rta OSiyo, Sharqiy Erton, Shimoliy Hindiston, Sharqiy Turkiston hududlarini birlashtirib 450-550-yillarda mavjud bo'lgan davlat. Poytaxti POykand shahri bo'lgan.

Eftaliylar davrida davlat yakka hukmdor tomonidan boshqarilgan, biroq taxt otadan bolaga meros bo'lib qolmay, sulolaning eng loyiq deb topilgan kishisiga berilgan. Mamlakat hududlari markaziy hokimiyat noiblari orqali idora etilgan. Davlatni

boshqanshning o'ziga xos qonun-qoidalari bo'lgan. Mamlakat lashkarini asosan otlig askarlar tashkil etgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT USHLUBLARI

Eftaliylar davrida madaniyat ham o'sdi. Varaxsha shahri obidalari, Termiz yaqinidagi Bolaliktepadan topilgan saroy, uning devorlariga ishlangan betakror tasvirlar, o'ymakorlik va ganjkorlik namunalari - bular ajdodlarimiz yuksak badiiy mahoratidan yorqin dalolatdir.

Bu davrning moddiy madaniyatiga oid yodgorlik sifatida Xorazmdagi Tuproqqal'a to'g'risida bir qadar ma'lumot keltirib o'tish joizdir. Uning tuzilishi to'g'ri burchakli bo'lib (500x360 m), gumbazsimon yo'lakli va burjli mudofaa devori bilan o'ralgan. Devorning janubiy qismidagi darvozadan ibodatxona tomon asosiy ko'cha o'tgan. Ko'ndalang tushgan ko'chalar shaharni 10 ta mavzega bo'lgan. Tuproqqal'aning shimoli-g'arbiy qismida maxsus ko'tarma supa ustiga xom g'ishtdan saroy qurilgan. Unga yonma-yon ark binosi joylashgan. Bundan tashqari 100 ga yaqin turarjoy, xo'jalik binolari va 8 ta saroy zali mavjud bo'lgan. Qal'aning janubi-sharqiy burchagidagi 4 ta xonada teri va yog'ochga yozilgan qadimgi Xorazm yozuvidagi 80 dan ortiq hujjatlar topildi.

Bu davrda o'lkamizda yozuv madaniyati ham rivoj topgan. Aholi o'rtasida keng tarqalgan So'g'd yozuvi bilan birga undan bir qadar farq qiluvchi xorazm va eftaliy yozuvlari ham qo'llanilgan. Bu yozuvlarda ajdodlarimizning tarixi, taqdiriga oid ko'plab qimmatli bitiklar, ma'lumotlar bayon qilingan. Shuningdek, eftaliylar davri qo'shiqlari va eposlari A.Firdavsiyning mashhur «Shohnoma»sida ham o'z ifodasini topgan.

Sharqda qadimdan nishonlanib kelingan Navro'z va unga xos xalq marosimlari Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlarda va hududlarda keng bayram qilingan. Eftaliylar shaharlarida mangu olov uylari - otashkadalar bo'lib, ular zardushtiylik dinining muqaddas maskanlari sifatida aholi tomonidan ziyorat etilgan.

V-VI asrlarda dehqonchilik vohalarida eftalilarning o'rtoqlashuvi kuchayadi. Buning oqibatida esa obikor yerlarga bo'lgan muhtojlik ortadi. Kichik-kichik sug'orish kanallari qazib chiqarilib minglab gektar yangi yer maydonlari o'zlashtiriladi. Sug'orish texnikasi takomillashadi, shohariqlar chuqurlashib, yer-suv va sershoha sug'orish tarmoqlariga aylanadi. Hozirgi vaqtda ham mavjud bo'lgan Zahariq, Bo'zsuv, Darg'om kanallari V asrda barpo etilgan eng yirik sug'orish tarmoqlaridan bo'lgan.

Shuningdek, tog' oldilariga suv chiqarish uchun suv chiqarish asboblardan keng foydalanilgan. Yangi o'zlashtirilgan yerlarda zodagon dehqonlarning qalin va kata-katta hom g'ishtdan urib chiqilgan hamda mustahkam asos (fundament) ustiga qurilgan qo'rg'onlari, istehkomlari yuzaga kela boshlagan. Istehkomlarning to'rt burchagi baland minoralar bilan mustahkamlanib, devour yo'llar bir necha qator kamondan o'q uzgich nishon tuynuklari bilan ta'minlangan. Qaloin mudofaali qo'rg'onlar ilk o'rta asrning o'ziga xos me'morchilik namunalaridan bo'lib, Naxshab vohasidagi Zahkori-Maron qal'asi, Buxorodagi Shahri Vayron, Xorazmdagi Fir qal'asi

shular qatoridandir. Vohalarni tashqi dushmanidan himoya qilish maqsadida bir necha chaqirimlab uzunlikdan qalin devorlar barpo etilgan. Samarqand vohasidagi 12 ta darvozaga ega bo'lgan "Devori qiyomat", Buxoro vohasidagi uzunligi 336 kilometrli "Kampirak" Toshkent vohasidagi "Kampirdevor" istehkom devorlari shular jumlasidandir.

Bu davr me'morchiligida qasrlar qurilishi ayniqsa ahamiyatli bo'lgan. Qasrlar odatda 2 qavatli, shipi tekis, gumbazsimon va ravoqsimon yopilgan bir necha xonadan iborat bo'lgan. V asrdan saroy, qasrlar qurilishida paxsa va xom g'isht bilan bir qatorda pishiq g'ishtlarda ham ishlatila boshlagan. Saroy va ibodatxonalar devorlari odatda rangdor tasvirlar bilan bezatilgan. Bunday tasviriy san'at namunalaridan biri Bolaliktepa (Surxandaryo) qasri devorlarida topilgan. U nodir tasviriy san'at asarida bashing kiyingan ayol va erkaklarning ziyofat tasviri berilgan rasmlar kata di va mohorat bilan ishlangan. Shu davr moddiy madaniyat yodgorligi sifatida Xorazmdagi Tuproqqal'a harobasini ham ko'rsatish mumkin. Bu qa'la o'zining istehkom devoriga ega bo'lib, qal'a ichida to'g'ri yo'naltirilgan ko'chalar shaharni 10 ta mavzega bo'lib turgan.

Eftalilar me'morchiligining ajoyib namunalaridan biri bo'lgan Buxoro yaqinidagi Varaxsha saroyidir. Bu qo'rg'on ulkan kvadrat shakldagi tepa ustiga qurilgan. Devorlari ganch qilinib devoriy suratlar bilan bezatilgan. Xonalar keng-keng bo'lib qalin devorlar bilan bir-biridan ajralib turgan.

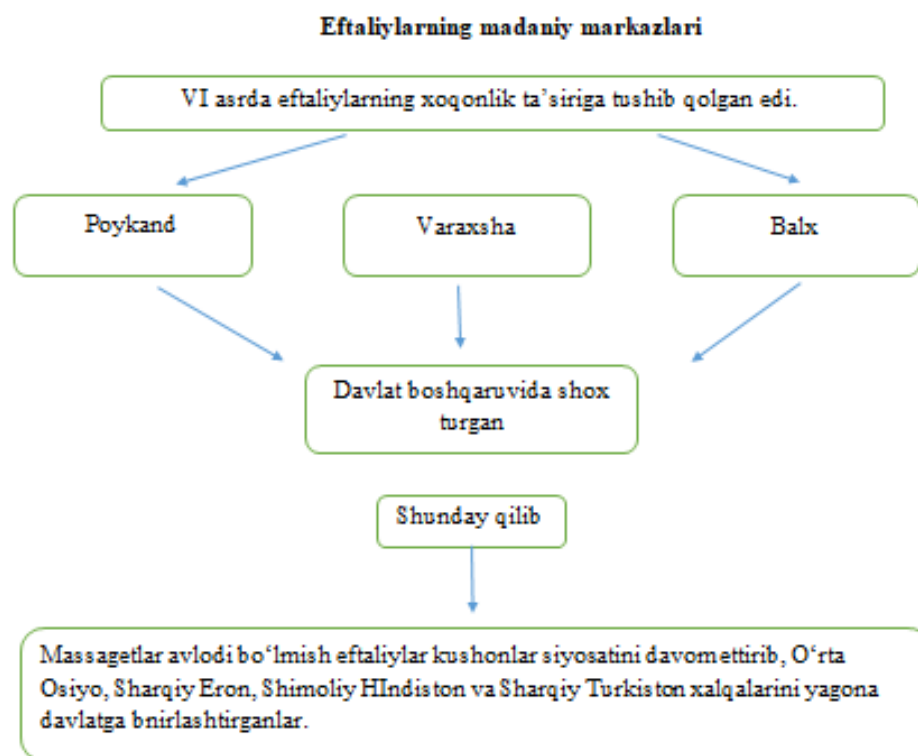
Tadqiqotchilarning fikricha, VI-VII asrlarda bu yerda buxorxudotlarning qarorgohi bo'lgan. Shuningdek, Toshkent vohasidagi Oqtepadan, Jo'nariq yaqinidan, Poykanddan va boshqa bir qator joylardan eftalilar davri yodgorliklari topib tadqiq qilingan.

Eftalitlar davrida hunarmandchilik ham rivoj topgan. Ayniqsa, kulolchilik, chilangarlik, shishasozlik, zargarlik, qurolsozlik kasb-hunarlarini ravnaq topgan. Shoshda yasalgan o'q va yoy "kakon chochiy" nomi bilan mashhur bo'lgan.

Ayrim ma'lumotlarga kora Poykand shahri eftalitlarning poytaxti bo'lgan (xitoyliklar Bi deb, arablar keyinchalik "Madinat-ut-tujjor" deb atashgan) Poykand shahri ayniqsa zirhli po'lat qurollar ishlab chiqarish bilan ham mashhur bo'lgan.

Eftalitlar "Ipak yo'li" savdo yo'lini nazoratda tutishga harakat qilganlar. Ipak yo'li savdosida va umuman savdogarlar ichida sug'diylar yetakchi o'rinni egallashgan edi. Bu paytda O'rta Osiyodan oltin, kumushg, turli xil mevalar, ip-gazlama, qorako'l zotdor tulporlari olib chiqilib savdo qilinardi.

V-VI asralarda diniy e'tiqod va tasavvur bilan uzviy bog'liq bo'lgan tasviriy san'at — koroplastika — ma'budlarning spool haykalchalarini yasash va ularga topinish eng yoyildi. Sopol haykalchalar joy turlariga ko'ra turli bo'lib, kiyim-kechaklari, yuz siymolari, taqinchoqlari jihatidan ham bir-biridan farqlangan.

Eftaliylarning Eron, Vizantiya, Hindiston, Xitoy va boshqa davlatlar bilan keng ko'lamda savdo aloqalarini olib borgandilar, elchilik munosabatlarini o'rnatganlar. Eftaliylarda sug'd tili keng qo'llanilganligi haqida ma'lumotlar bor. Bundan tashqari, buxoro yozuvi, xorazmiy yozuvi va eftaliylar yozuvlari ham keng qo'llanilgan.

Din tizmlari va madaniyati: Mazdiazmmimg mahalliy e'tiqodilari birikkan mahalliy shakli, Buddizmning mahalliy shakli, moniylik, iudaizm, xristianlikning provaslav shakli VI asrda nesterianlik.

XULOSA

Xullasa sifatida shuni aytishimiz mumkinki eftaliylar davrida o'lkamiz odamlari o'ziga xos boy madaniy va ma'naviy turmush tarzini yaratib, undan bahramand bo'lganlar. Ayni chog'da. ular o'zlaridan keyingi avlodlar uchun ham munosib iz qoldirganlarki, bunga ularning davriga oid turli hududlardan topilgan ko'plab noyob topilmalar, osori atiqalar guvohdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.БулгаковП.Г.Из арабских источников о Мерве. // Труды ЮТАКЭ. Ашхабад, 1963. Т. XII. С.213-214
- 2.Вамбери Г. История Бухары или Трансоксаниис древнейших времен до настоящего. СПб., 1873. С.110
- 3.Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. М., 1972. С.50.

4. Илясов Дж. Некоторые замечания к проблеме эфталитов // Transoxiana. История и культура. Сб. статей. Т., 2004. С.117.
5. Karomatov H. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi. T.: 2009.
6. Курбанов А. Эфталиты (очерки истории). Санкт-Петербург, 2006. С.28.